

Inklusion i
folkeskolen 2013

VIDENSGRUNDLAG FOR LEDELSESOMRÅDER 3. BØRN

1 2 3 og 4

Når der tales og skrives så meget om inklusion, er det bl.a., fordi det i politikpapirer som Salamancaerklæringen, Handicapkonventionen mv. klart er beskrevet, at inklusion er en borgerret og en bærende værdi i velfærdsprofessionernes arbejde. Her omtales væsentlige aspekter vedrørende disse og andre vigtige forpligtende 'politikker'.

'Salamancaerklæringen og Handlingsprogrammet for Specialundervisning', ratificeret i 1994, er grundlaget for inklusion og det dokument, der tydeligt fastslår, at det ikke er børnene, der skal tilpasse sig skolen, men at det er skolen, der skal tilpasse sig børnene.

For en skoleledelse betyder dette radikale perspektivskift alt, forstået på den måde, at hele skolens virksomhed ideelt set skal tilrettelægges i lyset heraf. I Salamancaerklæringen understreges det, at inklusion gælder alle børn og altså ikke alene de børn, der traditionelt har været omfattet af specialundervisning og anden specialpædagogisk bistand. Det er ligeledes vigtigt at forstå, at inklusion faktisk er en ret og ikke et spørgsmål om 'systemets' velvillighed og fleksibilitet.

Som det er formuleret i Salamancaerklæringens grundlag:

- Alle børn har en grundlæggende ret til uddannelse og skal have mulighed for at opnå og opretholde et acceptabelt læringsniveau
- Ethvert barn har unikke egenskaber, interesser, evner og læringsbehov
- Uddannelsessystemer og uddannelsesforløb skal indrettes og iværksættes på en sådan måde, at de tager hensyn til de store forskelle i egenskaber og behov
- De, der har særlige uddannelsesmæssige behov, skal have adgang til almindelige skoler, som skal være i stand til at imødekomme deres behov ved at anvende en pædagogik, der er centreret omkring det enkelte barn
- Almindelige skoler, som har denne inklusive orientering, er det mest effektive middel til at bekæmpe diskrimination, skabe trygge fællesskaber, bygge det inklusive samfund og opnå uddannelse for alle; desuden giver de langt de fleste børn en ordentlig uddannelse og forøger dermed hele uddannelsessystemets effektivitet og ressourceudnyttelse.

Med disse formuleringer, der på mange måder synes at repræsentere 'barnets stemme', understreges det tydeligt, hvor enkelt det skulle være, og hvor kompliceret det er. Inklusionens dilemmaer er svære at løse, men i Salamancaerklæringen er der rig mulighed for, at skoleledelsen kan finde inspiration til udvikling af inklusion i skolen.

Salamancaerklæringen er senest fulgt op af Handicapkonventionen i FN-regi fra 2007 om rettigheder for personer med handicap af fysisk, psykisk, intellektuel eller sensorisk art. I artikel 3 i de generelle principper fastslås konventionens hovedtemaer som:

- Respekt for menneskets naturlige værdighed, personlige autonomi, herunder frihed til at træffe egne valg, og uafhængighed af andre personer, Ikke-diskrimination, fuld og effektiv deltagelse og inklusion i samfundslivet, respekt for forskellighed og accept af personer med handicap som en del af den menneskelige mangfoldighed og af menneskehed, lige muligheder, tilgængelighed, ligestilling mellem mænd og kvinder og respekt for de udviklingsmuligheder, som børn med handicap har, samt respekt for deres ret til at bevare deres identitet.

Mere specifikt i artikel 24 (se næste side) er det præciseret, hvori skolens og uddannelsessystemets særlige opgave består. For skoleledelsen indebærer dette, at skolens virksomhed, fra det bygningsmæssige til det relationelle, også må forholde sig til denne konvention. Bag disse to vægtige inklusionsdokumenter ligger Konventionen om barnets rettigheder, der også er et væsentligt dokument i arbejdet med børn og ligeledes berører temaer, der er omfattet af skoleledelsens ansvarsområder.

Et særligt interessant tema for skoleledelsen er, hvordan disse ovennævnte politikker med fokus på inklusion omsættes på den enkelte skole i undervisning og aktiviteter. Eller med andre ord er det spørgsmålet om, hvordan implementering af kommunens 'Børn og ungepolitik' tilrettelægges og gennemføres i den pædagogiske praksis, samt på hvilke måder både strukturelle og organisatoriske forhold tilrettelægges, så de optimerer inklusion.

I en undersøgelse af denne implementering bliver en af konklusionerne, at der ikke er mange synlige tegn i dokumenter, referater mv. fra skoler, der dokumenterer, at der arbejdes med inklusion og udvikling af inkluderende læringsmiljøer. At få det arbejde med øget inklusion, der jo reelt finder sted på skolen, dokumenteret, er en vigtig ledelsesopgave, fordi formidlingen af denne viden har stor betydning for skolens selvforståelse, men også omgivelsernes opfattelse af skolens kultur.

(1) Salamancaerklæringen pub.uvm.dk/1997/salamanca.pdf

(2) Handicapkonventionen www.dch.dk/content/konventionsteksten

(3) Konventionen om Barnets Rettigheder www.boes.org/un/danun-b.html

(4) Læs om BUP på www.nvie.dk

5 6 7 8 9 og 10

En af de største udfordringer i relation til inklusion er utvivlsomt den diversitet, skolens medarbejdere møder i gruppen af børn - omfattende kompetencer, køn, socioøkonomisk baggrund og etnicitet. Her berøres flere af disse aspekter, bl.a. set fra et børneaktørperspektiv.

Ifølge Salamancaerklæringen er perspektivet, at alle skal inkluderes, også selv om der i erklæringen er særligt fokus på handicap, som det fremgår:

- Det grundlæggende princip i den inklusive skole er, at alle børn så vidt muligt skal gennemgå læreprocessen sammen, uanset hvilke vanskeligheder de måtte slås med, og uanset hvor forskellige de er. Inkluderende skoler skal erkende og leve op til deres elevers forskellige behov, de skal kunne klare forskellige måder at lære på og forskellige indlæringsakter, og de skal sikre, at alle får kvalitet i uddannelsen ved at tilbyde et passende undervisningsindhold, forskellige undervisningsformer, undervisningsstrategier, ressourcebrug og samarbejde med lokalsamfundet. Der skal være en hel række former for støttetjenester for at kunne klare de forskellige behov, man møder på alle skoler.

Dette perspektiv kan genfindes i Handicapkonventionen fra 2007, hvoraf det i artikel 24 om uddannelse fremgår:

- At personer med handicap ikke udelukkes fra det almindelige uddannelsessystem på grund af handicap, og at børn med handicap ikke udelukkes fra gratis og obligatorisk grundskoleundervisning eller fra undervisning på mellemtrin på grund af handicap
- At personer med handicap har adgang til en inkluderende og gratis grundskoleundervisning og undervisning på mellemtrin af høj kvalitet på lige fod med andre i det samfund, hvor de bor
- At der foretages en rimelig tilpasning ud fra den enkelte persons behov
- At personer med handicap får den nødvendige støtte i det almindelige uddannelsessystem til at lette deres effektive uddannelse
- At der ydes effektive individuelle støtteforanstaltninger i omgivelser, der giver størst mulig akademisk og social udvikling i overensstemmelse med målet om fuld inkludering.

Både Salamancaerklæringen og Handicapkonventionen nævner eksplicit, at inklusion omfatter alle elever og med dette menes *alle* – uanset barnets *kompetencer, køn, socioøkonomiske baggrund* eller *etnicitet*.

Disse temaer vil punktvis blive præsenteret i det følgende som eksempler på den eksemplariske inklusions udfordringer.

Kompetencer hos børn er forskellige, og dette er både en styrke og en udfordring for den inkluderende skole. Der er ingen

tvivl om, at forskellige kompetencer kan rumme kimen til ekskluderende processer. Dette kan gælde såvel de dygtige børn, som de børn, der 'rammes' af læringsvanskeligheder og for den sags skyld alle andre. For skoleledelsen er det et ledelsesansvar at tilgodese, at inklusion kommer til at omfatte alle børn uanset kompetencer. Dermed er det vigtigt, at skoleledelsen er opmærksom på det krydspres, der er basis for medarbejdernes pædagogiske arbejde med læring og udvikling, og ikke mindst viser børnenes perspektiv en særlig opmærksomhed.

På den ene side er de løbende PISA-undersøgelser med til at presse kravene til faglighed i vejret. Alle har en legitim interesse i, at børnene præsterer bedst muligt i de faglige test, men som bekendt er det ikke alle, der måske overhovedet kan honorere opgaven med PISA-testen. Dette kan føre til, at grupper af børn tages ud af denne test, hvilket i sig selv kan opleves ekskluderende. Men også bare det at deltage i en test kan for nogle børn være stressende. Dermed kan PISA-undersøgelsen og andre lignende evalueringsværktøjer have en negativ effekt på indsatsen for inklusion.

På den anden side kan den almindelige undervisning i kulturfag som dansk og matematik have samme effekt, fordi nogle børn - og netop de børn, der måske af forskellige grunde ikke har optimale faglige forudsætninger - så at sige blive set eller udstillet som 'utilstrækkelige'. Denne måske stigmatiserende oplevelse for det barn, der ikke kan det, som de andre kan, er mindre i fag og aktiviteter, der mere ligner noget, der foregår andre steder, som fx hjemme. Således vil aktiviteter i skolen, der ligner det, der foregår hjemme og andre steder i barnets hverdag, nok i højere grad skabe muligheder for deltagelse og dermed for autentisk og meningsgivende læring.

Derfor er det vigtigt, at skoleledelsen har viden om, hvilke typer undervisning og aktiviteter der foregår, for dermed at sikre, at der i skolens aktiviteter, brug af materialer og anvendelse af metoder er en fornuftig fordeling af varierede læringsformer og inddragelse af såvel det praktisk-musiske som det mere stringent faglige og ikke mindst anvendelse af ny teknologi.

(5) Langager, S. (2009). Grænsedragninger – inklusions- og eksklusionsprocesser i skolen, i: Tetler, S. & Langager, S. Specialpædagogik i skolen – en grundbog. Gyldendals Lærerbibliotek.

(6) McDermott, R.P. (1996). Hvordan indlæringsvanskeligheder skabes for børn. Side 81-116, i: Højholt, C. (red) Skolelivets socialpsykologi. Unge Pædagoger.

At **køn** er en betydningsfuld faktor i relation til inklusion er velkendt. At være dreng i folkeskolen synes at være mere problematisk end at være pige i forhold til inklusion, hvis henvisningsfrekvensen til specialundervisning mv. kan tages som udtryk for, at 'den lille forskel' reelt kan være afgørende for 'store spørgsmål' vedrørende inklusion og eksklusion. Det kønsspecifikke aspekt i skolen er i de senere år blevet mere markant

med fx den gruppe af drenge, der synes at udfordre skolens muligheder – også for inklusion. Det er derfor også en ledelsesmæssig opgave at sikre begge køn adgang til og deltagelse i skolens liv. Dette kan blandt mange andre indsatser indebære særlige tilrettelagte tilbud til de to køn. Endvidere er det vigtigt, at der er et afbalanceret fokus på køn, når ledelsen ansætter nye medarbejdere, sammensætter de enkelte team, tilrettelægger fagfordeling etc.

Derfor er det væsentligt at forholde sig til køn og de biologiske og udviklingsmæssige forskelle, der er et faktum i forhold til de inklusionsindsatser, der planlægges gennemført. I den forbindelse kan køn ses enten som årsag eller virkning i den forstand, at køn, enten *biologisk* set er årsag til forskellen mellem pige og dreng, eller at det er vores opdragelse og pædagogik og dermed *sociokulturelle* aspekter, der definerer, hvordan vi ser på de to køn. Under alle omstændigheder er køn et måske ofte ureflekteret udgangspunkt for pædagogisk praksis i skolen – også i forhold til inklusion.

I et notat fra *Danmarks Evalueringsinstitut* redegøres for de to perspektiver, forskning i disse og betydningen af køn for pædagogisk praksis i skole og dagtilbud samtidig med, at der i notatet præsenteres en række materialer til arbejdet med køn bl.a. til grundskolen. I notatet fremlægges to forskellige tilgange til temaet køn dels 'den biologiserende' dels 'den sociokulturelle' og tilhørende pædagogiske implikationer.

Det er vigtigt, at medarbejdere i skolen med ansvaret for børns læring og udvikling, reflekterer og indarbejder refleksioner om køn. Dette indebærer dermed den afledte opgave for skoleledelsen i forbindelse med inklusion at sikre, at køn *ikke* bliver en ekskluderende faktor i skolens liv.

- Det er vigtigt at sikre, at begge køns interesser og forudsætninger bliver tilgodeset i den pædagogiske praksis. Det betyder en opmærksomhed på, at de larmende drenge ikke tager alt fokus, og på at dagligdagen og undervisningen tilrettelægges, så den tager udgangspunkt i både det der i almindelighed interesserer piger, og det der i almindelighed interesserer drenge. Men det er også vigtigt at være opmærksom på, at der er mange måder at være barn på. Ikke alle piger elsker perleplader, og ikke alle drenge elsker fodbold. Det er vigtigt, at den pædagogiske praksis også udvider handlerummet for at være hhv. pige og dreng.

(7) Blik for køn i pædagogisk praksis. (2009). Danmarks Evalueringsinstitut.

Socioøkonomisk baggrund og den aktuelt tiltagende mere skæve fordeling af resurser i velfærdssamfundet understreger inklusionsudfordringen i skolen. Flere undersøgelser og forskning peger på, at skolen er med til at forstærke en negativ social arv. I den forbindelse er det vigtigt, at skolen og skolens ledelse er bevidst om, hvordan skolen gennem en inkluderende indsats kan modvirke social arv. I forhold til social arv er der tre

typiske perspektiver med tilhørende angivelse af områder, inden for hvilke social arv udspilles:

1. Individuelle biologiske psykologiske forklaringer, hvor barnet ses som offer for negativ social arv
2. Organisatoriske forklaringer, hvor institutioner som fx skolen ses som vedligeholdende og reproducerende social skævhed
3. Samfundsmæssige forklaringer, hvor samfundets strukturelle ulighed fastholder negativ social arv.

I forhold hertil og i forbindelse med inklusion er det skolens opgave og dermed et ledelsesansvar at skabe mulighed for, at den negative sociale arv kan brydes, og dette kan bl.a. ske ved at støtte og etablere:

- Tildeling af resurser, som fx personlig støtte til børn, der viser resiliens eller modstandsdygtighed
- Gennemførelse af målrettede pædagogiske indsatser på gruppe- og klasseniveau
- Påpejning af mulige strukturelle ændringer på skolen, i lokalmiljøet eller i kommunen.

Det er således en udfordring i forhold til inklusion, at skoleledelsen viser social ulighed en særlig opmærksomhed og får involveret skolens andre aktører i denne indsats, der kan modvirke den dokumenterede sammenhæng mellem børn fra ressourcevage hjem og disse børns skolepræstationer og dermed behovet for specialpædagogiske og andre resurser. I den forbindelse er det selvfølgelig særlig vigtigt, at der etableres en tidlig og forebyggende indsats. Allerede i børnehaven vil det være oplagt at igangsætte indsatser, der modvirker negativ social arv, og her kan skoleledelsen medvirke til at etablere et samarbejde med andre ledelsesfelter i kommunen fx inden for dagtilbudsområdet.

(8) Ringsmose, C. (2011). Skolen som forebyggende miljø. Kap. 6, i: Christiansen, J. Degn Mårtensson, B. og Pedersen, T. (red.) (2011). Specialpædagogik – en grundbog. Hans Reitzels Forlag.

Etnicitet kan være en betydningsfuld faktor i arbejdet med inklusion, men karakteren af denne udfordring varierer meget lokalt og omfatter mange typer udfordringer, fra forholdsvis simple læringsrelaterede udfordringer til meget komplekse, adfærdrelaterede og udfordrende for danske etiske normer og kulturer. I forhold til at støtte skoleledelsens håndtering af disse udfordringer, der kan optræde i alle typer blandingsforhold, er der bl.a. i en række rapporter muligt at hente viden og inspiration.

I en rapport fra 'European Agency for Development in Special Needs Education' fremlægges resultaterne af en undersøgelse gennemført i 25 europæiske lande. Undersøgelsen sætter fokus på flg. tre spørgsmål:

1. I hvilket omfang opfattes sprogproblemer som indlæringsvanskeligheder?

2. Hvordan vurderes færdigheder og behov hos elever med indvandrerbaggrund?
3. Hvordan yder man den bedste støtte til lærere og familier?

Svarene på disse spørgsmål dokumenterer nødvendigheden af, at skoleledelsen arbejder aktivt for at kunne vejlede omkring inklusion og samtidig tilvejebringe de nødvendige ressourcer til at gennemføre inkluderende undervisning og i den forbindelse formulere målsætninger for inklusionsindsatser baseret på værdier og handlinger som:

- At forstå og respektere elevernes mangfoldighed
- At undgå segregering af eleverne ved optagelse og registrering
- At anerkende, støtte og iværksætte strategier til hjælp for elever med særlige undervisningsmæssige behov og indvandrerbaggrund
- At involvere sig aktivt i samarbejdet med andre instanser, herunder foreninger af og for indvandrere
- At fremme kommunikationen og samarbejdet med familierne.

Med disse forslag, der i øvrigt i høj grad falder sammen med en række forslag til skole-hjem-samarbejde med forældre med anden etnisk baggrund end dansk formuleret i pjecen "*Det gode skole-hjem samarbejde - Håndbog til skole-hjem-samarbejde med nydanske forældre*" udsendt af Undervisningsministeriet i 2010, gives en række forslag til, hvordan en skoleledelse bl.a. kan forholde sig til etnisk relaterede udfordringer.

(9) European Agency for Development in Special Needs Education (2009). Multikulturel diversitet og specialundervisning, Odense, Danmark.

I rapporten "Undervisning af tosprogede elever" fra Danmarks Evalueringsinstitut (EVA) 2007 dokumenteres en række forhold skoleledelsen i særlig grad må vise opmærksomhed, fordi dette tema ifølge undersøgelsen er en særlig og væsentlig udfordring. For at håndtere denne vinkel af inklusionsudfordringen optimalt viser undersøgelsen:

- At grund-, efter- og videreuddannelse har effekt på skolernes indsats
- At videndeling blandt lærere er en forudsætning for kompetente pædagogiske indsatser
- At det er nødvendigt at opprioritere ansættelse af lærere med specifikke kompetencer på dette felt.

Endvidere viser undersøgelsen, at andetsprogspædagogikken ikke prioriteres særlig højt i læringsprocesser, hvor der ofte kan være mere fokus på mangler end på kompetencer. Derfor anbefales det, at der iværksættes indsatser, dels i forhold til at udvikle skolens eget sprogsyn, dels i forhold til at udvikle en lokal forståelse af inklusion. Især det sidste synes vigtigt af hensyn til læring og udvikling - at netop denne gruppe elever mødes med en differentieret forståelse og en organisatorisk fleksibilitet. Sidst, men ikke mindst peger undersøgelsen

på betydningen af skole-hjem-samarbejdet, som en direkte forudsætning for succes i forhold den pædagogiske indsats for tosprogede:

- Skoleledelsen skal i samarbejde med lærere og de tosprogede elever forældre udvikle skole-hjem-samarbejdet, så dialogen mellem skole og hjem sikres. Dette sker ved at udvikle nye samarbejdsformer og ved, at begge parter får mulighed for at tydeliggøre deres forventninger til samarbejdet. På den måde skaber skolen grundlag for, at tosprogede elever forældre får en aktiv rolle i skole-hjem-samarbejdet.

I rapporten opsummeres en række andre vigtige udfordringer og opgaver for skoleledelsen i forhold til dette felt.

(10) Danmarks Evalueringsinstitut (EVA). 2007. Undervisning af tosprogede elever.

11 og 12

At inddrage 'barnets stemme' kan gøres på mange måder og mest naturligt er det at inddrage børnene lokalt på den enkelte skole. Herudover er der en række muligheder for at få mere viden om, hvad der rører sig mere generelt omkring børns og unges oplevelser og holdninger til skolerelevante temaer. Børns Vilkår er et eksempel. Dansk Center for Undervisningsmiljø, DCUM, er en anden mulighed for at få aktørperspektivet 'børn' ind i inklusionsindsatsen.

Børns Vilkår er en mulighed for at få indblik i, hvordan det er at være barn i dagens Danmark. Foreningen omtaler sig selv således: "Børns Vilkår er en privat, humanitær organisation, der i mere end 30 år har arbejdet for alle børn i Danmark, men med en særlig indsats for de børn, som har det svært. Målet er at sørge for, at alle børn kan få den hjælp, de har behov for og sikre børns ret til en god barndom og et godt liv".

På foreningens hjemmeside er der mulighed for at få information om aktuelle emner som skilsmisse og mobning. I forhold til skolen er der mulighed for at trække på foreningens viden ved bl.a. at få besøg af SkoleTjenesten og få gennemført et trivselsforløb med fokus på temaer som fællesskab, venskab og tolerance, der:

- Sætter fokus på arbejdet med klassens trivsel og samvær
- Sætter fokus på venskab, mobning og konflikthåndtering
- Sætter processer i gang, der understøtter klassens bevægelse mod øget trivsel for alle.

Dansk Center for Undervisningsmiljø har siden 2007 gennemført en kvantitativ og kvalitativ undersøgelse, hvor elever trivsel i folkeskolen undersøges. Rapporten publiceres som "Indsatser, organisering og effektvurdering. Rapport om trivsel i

folkeskolen baseret på kvantitative og kvalitative data” og omfatter følgende 10 temaer:

1. Trivsel gennem indsatser med særlige personalefunktioner
2. Trivsel gennem organisering af elever
3. Trivsel gennem klasseaktiviteter
4. Trivsel og regler
5. Trivsel gennem pædagogiske koncepter
6. Akutberedskaber og organisering ved mistrivsel
7. Trivsel og forældresamarbejdet
8. Eksternt samarbejde
9. Hvordan virker trivselsarbejdet?
10. Trivsel og undervisningsmiljø.

I forhold til skoleledelse har Dansk Center for Undervisningsmiljø i 2010 og 2011 gennemført en parallel undersøgelse - blandt mere end 700 skoleledere i folkeskolen - om trivsel set fra et ledelsesperspektiv og omfattende temaerne:

- Social trivsel i fællesskaber, fx i klassen eller i mindre grupper, relationer, anerkendelse og identificering med venner, kammerater

- En faglig trivsel, udvikling og læring, fx hjælp til læseproblemer, sprog, lektier og andre fagfaglige eller pædagogiske perspektiver på læringsflow
- Den personlige/psykiske og individuelle trivsel, hvad angår selvpfattelse, selvværd, mod på skolelivet, kontakter, aktiviteter og netværk, der støtter op om den enkelte
- Sundhed som fx fysisk velbefindende/sygdom, sund mad, kost og bevægelse
- Trivsel knyttet til arbejdet med integration af flersprogede elever
- Inkludering af elever med særlige problemstillinger eller behov
- Trivsel knyttet til hjemmet, herunder skolens samarbejde med forældre og hjem.

Den centrale konklusion i forhold til trivsel er, at der på skolerne er etableret mange forskellige, tilpassede og målrettede former for indsatser. Dette gælder også indsatsen for inklusion, der anføres som et af de vigtige arbejdsområder, hvor inddragelse af aktørperspektivet i form af børns og forældres 'stemme' nævnes som en forudsætning for at optimere trivsel. Der er

